

PASZTRNÁK ISTVÁN

A magyar középkor kutatásának száz éve Szentese határában
Visszatekintés két közelgő évforduló kapcsán

Juhász Gyula: A szentesi határban

*Itt álmodik Attila valahol...
Fölötte bús darumadár dalol,
Fölötte magyar ég kék sátora,
S a hunok harca áll s hunok tora.*

*Keressük őt, a nagy erős Vezért,
Ki csillagokba nőtt, s szívünkbe fért,
Kinek szent kardja s lelke győztesen
Királykodott e földi téreken.*

*A magyar táj ölelve rejti őt,
Fölötte zúgnak viharok, idők,
És hullanak a népek, csillagok:
Attila jön! Hunok, virrasszatok!*
(1926)

1995-ben ünnepeljük Árpád népe Kárpát-medencei honfoglalásának ezerszázadik évfordulóját. Közéleg azonban egy másik, kevésbé ismert jubileum is. Két év múlva, 1997-ben lesz száz éve annak, hogy Csallány Gábor, szentesi ármentesítő társulati tisztviselő kezdeményezése nyomán megalakult a Csongrádvármegyei Régészeti és Történeti Társulat.

Referátumom célja – tisztelegve a nagy elődök lelkes munkássága előtt – főbb vonalakban vázolni a folyamatot, melynek során a régiségek gyűjtésének, megóvásának feladata amatőrök jó szándékú ügyködéséből állami feladattá vált. Írásom egy szűkebb területen, a Csongrád megyei Szentese szedi sorba a múzeumügy történetének főbb csomópontjait. Úgy hiszem azonban, e kisvárosi példa nem vagy nem sokban különbözik Magyarország más vidéki múzeumának történetéről. A fellelhető dokumentumok, valamint az irodalmi anyag összegyűjtésével és közzétételével szeretném bemutatni a

kutató és feltáró munkát, melyet szentesiek és mások a határ középkori emlékeinek, leleteinek összegyűjtéséért végeztek. A kutatástörténeti adatok mellett, ahol lehetett, igyekszem múzeumtörténeti kitekintést is tenni. Azt hiszem, a szentesin kívül alig van hazánk mai határain belül olyan jelentősebb, múlt századi alapítású, ma is működő múzeum, melynek történetéről a mai napig nem jelent meg nagyobb lélegzetű, összefoglaló munka. Dolgozatom egy – talán a centenáriumba elkészülő – múzeumtörténethez is adatokat szolgáltathat.

A kezdetektől a múzeumalapításig

A magyar középkor régészetének kutatása – összefonódva magának a tudományágnak a szentesi megjelenésével – a múlt század utolsó harmadában kezdődött meg. Hiába állt fenn a Nemzet Múzeuma már jó hat évtizede, ez az Alföld középső, a tudományok korszerű eredményeitől szinte teljesen elvágtott területére alig volt hatással. A különféle munkák során, innen-onnan a felszínre kerülő ásatag világ inkább csak a gyerekek fantáziáját foglalkoztatta, mániákus turkálók érdeklődését kötötte le.

A városban és a megyében ekkoriban semmilyen szakintézmény nem volt. Amint köztudott, Szeged a múlt században szabad királyi városként önállóságot élvezett, nem tartozott Csongrád megyéhez. Éppen ezért a szegedi Városi Múzeum „nem volt illetékes” Szentesen és környékén.¹

A 19. századot a polgári nemzetté válás korszakaként tartjuk számon. Az önálló, minden más nációtól elkülönülő nemzettudatunk kialakításának időszakában kutatók és magánemberek különös figyelemmel fordultak az elmúlt korok története felé. Természetesen megkülönböztetett szerep jutott a honszerző magyarság, az ősmagyarok kutatásának. A történelem és annak tárgyiasult megjelenése, a romantikus és titokzatos archaeologia „divatba jött”. Igen sok nagybirtokos, de néhány vármegyei értelmiségi is gyűjteni kezdte az addig kézen-közön kallódó leleteket.

Hasonlóan történt ez Csongrád megyében, de Szentesen is. Az első előkerült és a pusztulástól megmenekült, középkori tárgyak magángyűjteményekbe kerültek. A város jelesei, Balogh János polgármester, Farkas Sándor vármegyei főgyógyyszerész, vagy Szívós Béla, a szentesi Gimnázium tanára, az iskola természettani szertárának öre kis magángyűjteményeket, múze-

umocskákat hoztak létre – illetve gondoztak – a városházán, a gyógyszer-tárban, illetve a gimnáziumban. [RÓZSA 1988, 4. számozás nélküli oldal]

Az első, közgyűjteményként működő „múzeum” létrehozására az 1860-as években a szentesi – akkor még református – gimnázium vezetője és oktatói tettek kísérletet. Az itt felhalmozott régiségeket azonban a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint egyfajta intézeti szertárként, és nem nyilvános, a nagyközönség számára is nyitott gyűjteményként kezelték. A régiségek a gimnáziumi értesítőkből következően a taneszközök kimutatásában szerepeltek. Csupán egy alkalommal, 1896-ban említik „történelmi és irodalmi múzeumként” a gyűjteményt. Véleményem szerint ezért jó akaratú rútlás Zalotay Elemér volt szentesi régész azon megállapítása, hogy ez a kis gyűjtemény már a legkorábbi időktől fogva a nagyközönség céljait szolgálta! (ZALOTAY 1932, 54.) Legfeljebb a szándék az, ami elvitatathatlan a gimnázium tudós tanerőitől. Amint azt Csukás Benjáminnak, a gimnázium igazgatójának beszámolójából megtudhatjuk: „Mondanom is fölösleges, hogy könyvtárunk és múzeumunk igen kezdetleges, de hogy e kezdetleges állapotból rövid pár év alatt ki fogunk bontakozni, arra nézve kezességet nyújt egyházunk áldozatkészsége... Ez évben 140 forint határozatotott ama célra fordítani”. [CSUKÁS 1865, 4.]

A gyűjtemény természetesen csak adományokból gyarapodott, ásatásokat a gimnázium nem vezetett. A „múzeumról” szóló híreket évről évre a gimnázium értesítője, esetleg egy-egy napilap közölte. [ZALOTAY 1932, 54–55.] Sajnos, e beszámolók igen szűkszavúak, leggyakrabban csak a gyűjteménybe került tárgyak számának és az ajándékozó nevének közlésére szorítkoznak. A kormeghatározások elnagyoltak, gyakran nem is törekszenek pontosságra.

E régiségtár méretéről Zolnay Károly igazgató 1874-es beszámolója alapján alkothatunk képet. Eszerint:

„A régiségtár áll 310 db. éremből kböző (sic!) korszakokból, (...) 30 db régiségből, inkább a rómaiak idejéből. Ezek mind adományozás útján gyűjtettek, fogadják a t. adományozók az intézet hálás köszönését.”
[ZOLNAY 1874, 3.]

Hogy a mégoly szegényes gimnáziumi gyűjtemény híre meglepően messzire is eljutott, azt meggyőzően bizonyítja egy 16 darab régészeti té-

májú kötetből álló adomány, amelyet Rómer Flóris juttatott a szentesi intézmény könyvtárának. [ZOLNAY 1877, számozás nélkül.] Hazai régésztünk atyamestere szinte kizárólag saját munkáiból ajándékozott. A gimnáziumi gyűjtemény egyes tárgyait, akár csak Szívós Béla magángyűjteményének válogatott anyagát már ott találjuk az 1876-ban Budapesten megrendezett, VIII. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszus számára rendezett kiállításon és az erről szóló katalógusban. (HAMPEL 1876, „Vitrine 19.”, 103. és 106.)

Természetesen a gimnázium gyűjteményében nem csak – helyesebben: főleg nem – régiségek, hanem más, történelmi, természetrajzi, irodalmi vonatkozású tárgyak is helyet kaptak. E tárgyak együtt tölthették meg azt a „múzeumi helyiségül szolgáló két termet”, melyről Zolnay Károly igazgató a tanintézet leírásakor emlékezett meg. [ZOLNAY 1883, 11.]

A könyvek legjelentősebb magángyűjteményével Farkas Sándor rendelkezett. Farkas gyógyszerészi működési területén, a vármegye falvaiban, városaiban módszeresen gyűjtötte a „régiségeket”. Személyesen és megbízott emberei segítségével figyelte, hol mi kerül elő, honnan mire tehet szert. Gyűjteménye gyarapítása során vagyonát sem kímélte. Mindent gyűjtött, ami régi volt, vagy annak látszott. Mint az Archaeologiai Értesítő vidéki levelezője, kisebb cikkekben, közleményekben számolt be kutatásainak eredményeiről. Így Farkas nevéhez fűződik az első szentesi honfoglalás kori leletek közzététele is. [FARKAS 1888/b, FARKAS 1892.] Legtöbb régészeti és helyi történeti kérdéseket tárgyaló cikke megyei lapokban (Szentés és Vidéke, Csongrád megyei Kör Évkönyve, Szentési Lap, Csongrád megye) jelent meg.

Farkas útján jutottak az első szentesi leletek közgyűjteménybe, a Magyar Nemzeti Múzeumba. [LŐRINCZY 1988, 8–13.] Jónéhány alkalommal „küldött fél mutatóba” tárgyakat, így pl. Hampel Józsefnek a Szentes-Nagyhegy, Veker-parti honfoglalás kori lovassírok leleteit. Az persze más kérdés, hogy a Nemzeti Múzeumban az eltelt évtizedek alatt az anyag keveredett. Elvesztek belőle darabok, ugyanakkor hozzájuk is keveredett néhány lelet.

Farkas Sándor könyvtárát, néprajzi gyűjteményét a városra hagyta, de régészeti leleteiből is juttatott a szentesi múzeumnak. Ugyancsak a szentesi múzeumba jutott a városi gimnázium gyűjteménye [RÓZSA 1988. 4.]. „... A

vallás és közokt. m. kir. ministerium f. é. aug 11-én 50856 sz. a. k. rendeletével megengedni méltóztatott, hogy 411 drb. érték nélkül bejegyzett régiség a Csongrádmegyei tört. és régész. társulatnak engedessék át, mi 1903 évi október 10-én meg is történt” – tudósít precízen a gimnázium évkönyve. [ÉVKÖNYV 1904. 72–73.] Ez utóbbi ajándékozással 1903-ban igen sok, a város határából származó, honfoglalás és Árpád-kori lelethez jutott a gyűjtemény.

A Nemzeti Múzeum – amint az az iratokból kitűnik – élénken érdeklődött Szentes és az itt megszerezhető „ősleletek” iránt. A MNM leltárkönyvi bejegyzéseiből megtudjuk, hogy több megbízottjuk is járt a városban, leletek után kutatva, kisebb ásatásokat eszközölve. Sajnos, e feltárásokról magán a munka tényén és a gyűjteményben megmaradt leleteken kívül vajmi keveset tudunk. Annyi biztos, hogy a későbbi néprajzkutató Jankó János szentesi gyűjtése útján is jutottak honfoglalás kori leletek a MNM gyűjteményébe. [N.N. 1925. 29.] Megfordult Szentesen a vidéki leletek megmentését, régészeti társulatok alapítását sürgető Römer Flóris is. [ZALOTAY 1932. 55.)

A múlt század '80-as éveit a Tisza mentén a nagyszabású árvízvédelmi, töltésépítési munkák jegyében teltek el. E hatalmas földtömeg megmozgatásával járó munkák során, különösen a töltésekhez anyagot szolgáltató kiemelkedések, halmok megbontásakor számtalanul kerültek napvilágra a legkülönbözőbb korszakbeli leletek. Szentes határából elég csak a híres, a mai Magyartés község területén előkerült, ún. „Bökénymindszenti leletekre” utalni. E töltésépítő munkák során, a határ északi és nyugati részén, a Körös és a Tisza folyók partján számos középkori leletet is találtak.

Az árvízvédelmi munkálatok során előkerült leletek megmentése vagy veszendőbe menetele szinte kizárólag az építkezést felügyelő mérnökök lelkiismeretességén, érdeklődésén múlott. Ennek oka egyszerű. Rendszerint közel s távol az illetékes mérnök volt az egyetlen értelmiségi, aki a leletek vagy csontok előkerüléséről egyáltalán tudomást szerzett.

A fenti, országosan jellemző állapotokhoz hasonló volt a helyzet Szentesen is. Városunkban az építkezéseket felügyelő tisztviselők magatartására nézve mindkét véglettel találkozunk.

A részleges negatív példát Horváth Gyula árvízvédelmi kormánybiztos szolgáltatta. Mint Budapesttel kapcsolatban lévő, hivatalos emberhez, hozzá került az a 11. századi, Salamon-kori bronz bulla, amely a töltésépítésekkel egy időben, a belvárosi Szent Anna utcában került elő, és ami egyedülálló Árpád-kori emléke lehetett volna a városnak. Horváth, aki a már említett, bökényműndszenti leleteket oly hűségesen beszolgáltatta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, ezt a tárgyat valahogy eltűntette. Annyi biztos, hogy a lelet utolsó információk szerint hozzá került, de sohasem jutott el a Nemzeti Múzeumba. [CSALLÁNY 1935. 29.; KUBINYI 1984. 142–144.; KUBINYI 1994.]

Természetesen akadtak felelősen gondolkodó, a pusztuló értékeket a lehetőségekhez mérten menteni igyekvő mérnökök is. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára őrzi azt a levelet, melynek kíséretében Száz Géza királyi mérnök, a Magyar Királyi Töltésépítő Hivatal főnöke a Nemzeti Múzeumba küldte azokat a „leltárgyakat, ... melyek a IVik tiszai szakaszon a töltésépítésnél alkalmazott egyes munkások által az anyaggödörökben találtak”. Az igen gondos kímutatás készítője a tárgyakat folyószámmal látta el, a leletekről egyenként feljegyezte, hányas számú anyagnyerő gödörből származnak, milyen mélységben és „milyen természetű földben” kerültek elő. Az ezután következő „talált régiségek körülírása” rovat tájékoztat a pontos leletkörülményről. (Pl. „Egy cserépedény – egy csontváz déli oldalán 20 cm távolban”) (MNM RégAd 4.Sz.I.)

A lelkiismeretes, mérnöki pontossággal és alaposággal megírt levél megérdemli, hogy szó szerint, teljes terjedelmében idézzem:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Nagytekinetű igazgatóságának Budapestén

Vonatkozva f. évi Június hó 9én az 1265 számú átiratomra, és ennek kapcsán az igazgatósági 171/1882 számú intézkedésre, – tisztelettel van szerencsém a szentesi kir. töltésépítő hivatal által végrehajtott munkálataknál talált régiségi tárgyakat a m. n. múzeum részére megküldeni.

A tárgyak amint különböző helyeken találtak könnyebb áttekintés – s netalán következtetések szempontjából – külön és a hely leírásával ellátott leltárakba foglalva vannak összeírva.

A mellékelt 4 db. leltárban említett tárgyak 3 darab ládába és 3 darabban természetben csomagoltattak.

Nagy terjedelmüknél fogva postán nem küldethettek, hanem rendes szállítmányként Szentesen a gőzhajózási vállalatnál lettek a mai napon feladva. Miről a Nagytekintetű igazgatóságot szíves tudomás – és az átvétel iránti intézkedés végett tisztelettel értesítem, – valamint arról is, hogy ezen küldeménnyel Szentesen járó költségeket a hivatal előzőleg már fedezte.

Végül nem tartom feleslegesnek felemlíteni, hogy esetleg ezentúl található tárgyakat – szinte a legnagyobb készséggel fogja gyűjteni és alkalmilag a m. n. múzeumnak rendelkezésére bocsájtani.

Szentes 1882 Augusztus 24.

M. kir. töltésépítő hivatal főnöke

Száz Gáza

kir. mérnök

[MNM RégAd 4.Sz.I.; 1. számozatlan, kéziratos lap.]

Régészeti szempontból hasonló „eredménnyel”, bár jóval kisebb földtömeg megmozgatásával jártak a Kiegyezés utáni években az Alföldön is felgyorsuló vasútépítkezések. A nagyhegyi, Hampel által közölt honfoglalás kori lovassír leleteit, melyek vasútépítkezés során kerültek elő, a Szentesen tevékenykedő Kosztka Károly (1814–1897) mérnök [SZINNYEY 1899, 1553.] mentette meg és juttatta közgyűjteménybe.

Már Szentesre érkezése idején lelkes magángyűjtőnek számított a Körös–Tisza–Marosi Töltésépítő Hivatal telefonműszerész, Csallány Gábor is. A húszas éveiben járó Csallány azzal a feladattal került Szentesre, hogy az újonnan épített töltések védvonalain megtervezze és megépítse a telegráfvo-
nalakat. Azonban hamarosan mestere lett a leásott póznák gödreiben előkerült ásatag világnak is. Figyelmét kiterjesztette a bányagödrökre, út- és csatornaépítkezésekre [RÓZSA 1995].

Közderben Csallány is műkedvelőként gyakorolta a régészetet. Saját gyűjteményt hozott létre, kereste a kapcsolatot a Nemzeti Múzeummal. Farkashoz hasonlóan néhány leletet oda is ajándékozott a pesti gyűjteménynek. Farkas után övé volt a legnagyobb gyűjtemény a megyében.

Biztonsággal kijelenthető, hogy a szentesi múzeumügy kezdetei, a Csongrádvármegyei Múzeum megszűlése és annak első öt évtizede megbonthatatlanul összeforrott a város jelentős közéleti személyiségévé növő Csallány Gáborral.

Csallány 1897-ben kezdeményezte egy a régészettel intézményes ke-
retek között foglalkozó szervezet létrehozását. Ez év április 4-én a Szentesi
Lapban a következő felhívást tette közzé:

*„Azé hiszem, nem én vagyok az első itt Szentesen, a ki szükségét látja
egy régészeti társulatnak, mely hivatva lenne Szentes és vidéke régiségeit
felkutatni, ásatásokat rendezni, régiségeket, érmeket, könyveket és képeket
összegyűjteni s azokat saját Muzeumában elhelyezni, valamint tudomá-
nyos felolvasásokat tartani.*

*Alig van vidék Magyarországon, a mely oly gazdag volna régiségek-
ben, mint Csongrádmegye. Képvisele van itt a kőkorszaktól kezdve min-
den kor.*

*Minket mindenesetre a honfoglaláskori régiségek, kell hogy érdekelyenek
és fő célunknak is annak kell lenni, hogy ásatásokkal gazdagítsuk emlé-
keink számát.*

Tisztelt uraim és hölgyeim!

*Sorakozzunk minél számosabban e hazafias cél zászlaja alá. Van bő
anyagunk, mutassuk meg, hogy tudunk és fogunk is tenni, törekvéseinket
siker fogja koronázni. Aláírni lehet nálam naponta d. e. 8-12, d. u. 2-5-
ig az ármentesítő társulat főmérnöki hivatalában.*

Tájékoztatásul megemlítem, hogy az évi tagdíj 2 frt lesz.

Szentes 1897. márczius 31-én.

*Hazafias tisztelettel
Csallány Gábor”*

(CSALLÁNY 1897. 2.)

Csallány e millenniumi felbuzdulásában tett kezdeményezésének hatá-
sára még 1897-ben megalakult a Csongrádvármegyei (sic!) Régészeti és
Történeti Társulat, mely nagyjából a fenti cikkérszletben felvázolt célokat
tűzte maga elé: [CSALLÁNY 1897/a, 452; BERECZ 1899, 3.]

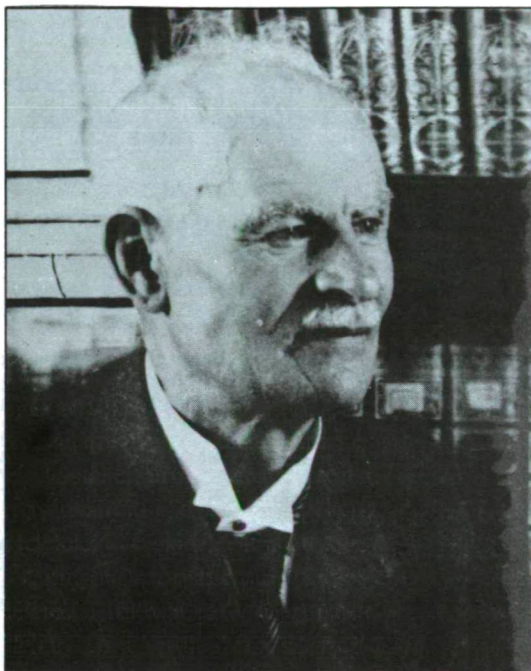
A Csongrádvármegyei Régészeti és Történeti Társulat és Csallány Gábor működése

A szentesihez hasonló jellegű és feladatú egyesület alapítása nem állt már példa nélküli az országban. A pusztuló régiségek ügye, a műemlékek óvásának szorító szüksége és a központi kormányzat e témában tapasztalható bizonytalankodása, tétlenkedése önálló lépések megtételére sarkallták a vármegyéket. Egyre másra alakultak hát az ország különböző területein a megyei múzeumi egyletek, régészeti társulatok. [KOREK 1976. 57; ILON 1993. 15.]

A kezdeti lelkesedés után dolgos hétköznapiak következtek. Csallány hozzalátott az egyesületi múzeum gyűjteményének létrehozásához. Már 1898-ban

kisebbségi ásatásokba kezdett Szentesen. A Régészeti Társulat megkapta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium előzetes ásatási engedélyét. Hampel József, a Nemzeti Múzeum igazgatója határozó közreműködésének eredményeként a Társulat ugyancsak a minisztériumtól 300 forint segélyben is részesült, melyet a gyűjtemény gyarapítására használhatott fel. [CSALLÁNY 1899, 21; BEREZ 1899. 4.]

A buzgó tagok évkönyv megjelentetésével is próbálkoztak. Sajnos *A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* mindössze egy

Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató dolgozószobájában a '30-as években

számot ért meg, 1899-ben. E kiadás szerkesztője Dr. Berecz Sándor, a szentesi főgimnázium tanára, a Társulat titkára volt.

A Társulat – legalábbis eleinte – alapító okiratában megjelölt céljaihoz híven, tudományos előadásokat is szervezett Szentesen, a Vármegyeháza gyűléstermében. Ezek témái szintén az ezredéves Magyarország korai történetéhez kapcsolódtak. Ízelítóként álljon itt néhány előadás címe: *A honfoglaló magyarok művelődési viszonyai; Az Árpádok alatti művelődésünk; Az Anjouk és koruk műveltsége* stb. [BERECZ 1899/a 8.]

A későbbi múzeum alapját Csallány saját magángyűjteménye képezte, melyet részben el-, részben ajándékba adott a múzeumnak. [BERECZ 1899. 5.] Az új tudományos társulatnak eleinte az egyik városi kocsmá kisebb termének kibérlésével kellett megelégednie. Itt helyezték el az egyre szaporodó gyűjteményt. A múzeum csak hosszas küzdelem és többszöri költözködés, a gyűjtemény értékéhez képest méltatlan hercehurca után jutott a mai, Széchenyi ligeti épület néhány szobájának végleges birtokába.

A múzeum tiszteletbeli őrévé előlépett Csallány módszeresen kutatta és gyűjtötte az itt-ott, magánkézen lévő, kallódó leleteket, értékeket. Múzeuma számára mindent gyűjtött, az őslények maradványaitól kezdve a bélyegeken, érméken, okleveleken, könyveken, régészeti leleteken át a kitömött állatokig.

A múzeum gyűjteményét már annak alapításakor jónéhányan gyarapították ajándékaikkal, adományaikkal. Szemléletesen tükrözi ezt a folyamatot az 1897-ben, a gyűjtemény létrehozásakor leltározásra került számos középkori lelet is. Csallány felhívásain túl, az adakozásra való hivatalos biztatásban sem volt hiány. Egy évvel az egyesületalapítás után Dr. Lakos Imre, Szentes város polgármestere e szavakkal biztatta polgárait egy helyi lap hasábjain:

„...a kinek birtokában ősmagyar népelet nyilvántartására szolgáló adat és ősfoglalkozásra (...) vonatkozó bármily jelentéktelennek mutató tárgy van, azokat az ősmagyar nemzeti életnek a párizsi világkiállításon bemutatása céljából (...) Csallány Gábor úrnak, a csongrádmegyei régészeti múzeum őrének a Széchenyi kertben levő múzeumába vagy a polgármesteri hivatalba bevinni szíveskedjék...” (N.N. 1898)

Érkeztek is az adományok, de valószínűleg nem csak a fentihez hasonló felszólítások eredményeképp. Maga Csallány Gábor volt az ok. Az a kapcsolat, amelyet a múzeum és a város között az új múzeumörnek sikerült kialakítania, máig példamutató. Fáradhatatlan felvilágosító munkát végzett. Járt a város külterületeinek olvasóköreit, tanyasi iskoláit, ahol egy-egy előadásban foglalta össze a határrész múltját. Alighanem ezeket az alkalmakat új leletek felőli informálódásra is felhasználta.

Számtalan ásatásáról nemhogy tiltotta volna a hívatlan látogatókat, de egyenesen maga invitálta városa közönségét egy-egy ilyen alkalomra. A korabeli lapok szinte havonta közöltek tudósítást a múzeum és annak öre által végzett legfrissebb munkálatokról, „A múzeum újabb érdekes látnivalói”, „Kirándulás a régi Szentesi temetőbe”, „Történelem, amelyet a szentesi rögök takarnak...” és hasonló címek alatt. Csallány még látogatóinak az ásatásra utaztatására is gondolt, mikor újságcikkbe tette az ásatása pontos helyét és legegyszerűbb megközelítési lehetőségét. Csak egyetlen példa a sok közül:

„... A sírfeltárásoknál szívesen látják és szakszerű magyarázatokkal látják el az érdeklődőket. A feltáráshoz legegyszerűbben a bökényi csárdától, a gáton keresztül lehet eljutni.”²²

Honfoglalás kori lovastemetkezés egy Csallány által feltárt szentesi temetőben. A váz halántéka mellett karikák, bal karján szablya, jobb combcsontja mellett vaskés. Lábánál lovának koponyája és lábszárcsontjai, körülöttük csikószabla és kengyelvasak

Járt is ásatásaira mindenki, aki csak tehetett. A fáradságot nem ismerő Csallány 1897-től kezdve egészen 1926-ig, három évtizeden át önszorgalomból végezte felelősségteljes munkáját, azért sem a társulattól, sem a várostól fizetést nem kapott. 1906-ban a Régészeti Társulat gyűjteménye törvényhatósági ellenőrzés alá került. [ZALOTAY 1932. 56.] Véglegesen 1925 májusában, Csongrád vármegye Törvényhatóságának határozata nyomán jutott megyei tulajdonba. A vármegye ugyanekkor ennek fenntartására is ígéretet tett. 1926 augusztus 1-étől ugyanez a már országosan ismert és elismert régész és Attila-kutatót megyei tisztviselőként alkalmazásba vette. Mint a Csongrád Vármegyei Múzeum igazgató-őre, ezután szerény javadalmazást utalt ki.

Az idősödő Csallány mellé 1927 decemberében kitűnő munkacső, hatékony segítség került a Csongrád Vármegyei Múzeumba Schupiter Elemér (1894–1968) személyében. Schupiter – illetve 1933-tól Zalotay – 1922-ben, állampénztári hivatalnokként került Szentesre. Hamarosan belépett a Csongrád Vármegyei Történelmi és Régészeti Társulatba, majd 1927-től a Csongrád Vármegyei Múzeum és Könyvtár tiszteletdíjas őre, könyvtárosa lett.

Csallány hatásának kell tekintenünk, hogy Zalotay ezekben az években eljegyezte magát a régészettel. Igazgatójától elcsesett tudása mellé a szegedi tudományegyetemen, Banner János tanítványaként szerzett régészeti ismereteket. Érdekes azonban a megfigyelés, mely szerint Csallány életében alig hallunk Zalotay részvételéről a múzeum ásatásaiban. [VÖRÖS 1995. 1.] Néhány alkalommal ugyan ténylegesen együtt dolgozott régész-igazgatójával, fő feladatának viszont ekkoriban a múzeum kebelén belül működő könyvtár ügyeinek rendbentartását tekintette. Ugyanakkor ezekben az években gyűjtött tapasztalatai, anyagismerete alapozták meg későbbi régész munkáját.

A város középkor-kutatásának áttekintésekor, a két világháború közti időszakról szólva mindenképpen meg kell emlékezni Széll Márta tevékenységéről. Széll 1939-ben került Banner János szegedi egyetemi intézetébe, mint díjtalan munkacső. [BANNER 1990. 143.] A fiatal középkoros régész 1941-ben részt vett az intézet szentesi kirándulásán. Ekkor kapta meg a szentesi múzeum Árpád- és középkori anyagának feldolgozásához az idős Csallány Gábor engedélyét. A megye középkori lelőhelyeinek összegyűjtését

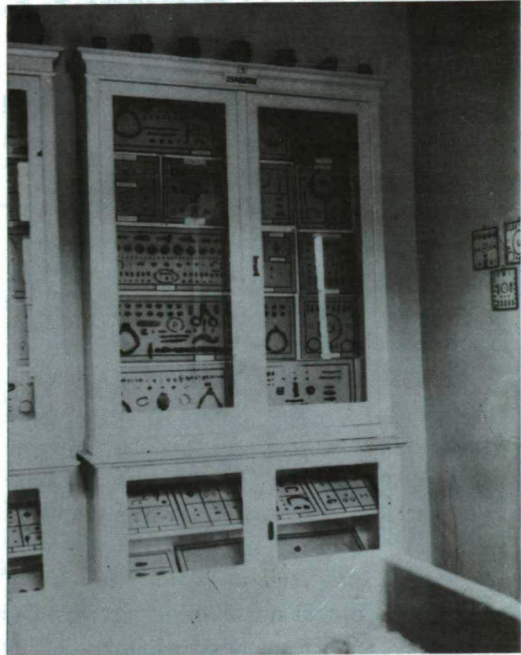
és publikálását célul tűző tervéhez Széll Mártának Banner segítségével sikerült ösztöndíjat szereznie az Ösztöndíj Tanácstól. [BANNER 1990. 168.]

Szentes határának lelőhelyei közül Széll nevéhez fűződik többek között a Szentlászlón, Tárkány-Szűcs Imre tanyája közelében, Csallány által feltárt, nagy sírszámú, Árpád-kori temető közzététele. E közlés az idők során a Dél-Alföld középkorának talán legtöbbször idézett régészeti publikációjává vált. A szerző külön dolgozatban foglalkozott a Szentes környéki 11. századi temetőkkel. [SZÉLL 1941/a] Tudománytörténeti érdekesség, hogy a fiatal László Gyula négy évvel *A honfoglaló magyar nép élete* című, korszakos jelentőségű könyvének megjelenése előtt, épp Széll Márta dolgozata után írt függelékében fejtette ki először nézeteit a temetőterképek fontosságáról [LÁSZLÓ 1941]. Széll Márta utóbbi munkájában már a László Gyula által javasolt, különféle jelekkel bővített, ún. „értelmezett temetőterképeket” alkalmazott, elsőként a korszak kutatói közül.

A korabeli középkor-kutatás Szentes tágabb környezetében egyoldalú módon, szinte kizárólag a temetők feltárására értékelésre koncentrált, szinte teljesen mellőzve az elpusztult falvak, települések kutatását. Széll Márta a rendelkezésére álló eszközökkel igyekezett legalább javítani valamit a fenti aránytalanságon. Csongrád megye néhány elpusztult, 11–16. századi falujának számbavételén túl [SZÉLL 1941/b; SZÉLL 1943] külön írásban foglalta össze az általa Szentes határában megismert, középkori faluhelyeket is. [SZÉLL 1942] Sajnos e lelőhelyek elhelyezkedését igen kis méretű vaktérképen ábrázolta, [SZÉLL 1942, 1. kép] ami az általa ismertetett helyszínek pontos azonosítását lehetetlenné teszi.

Banner János, a szegedi Alföldi Régészeti Kataszteri Intézet alapító vezetője és munkatársai tervbe vették a Dél-Alföld múzeumainak korszerű módon való rendezését, a terület leleteinek, lelőhelyeinek katalogizálását. Az addig példa nélkül álló munkát a zombori múzeum teljes gyűjteményének fotózásával, leltározásával, kartonozásával kezdték, 1943-ban. Amint azt Banner emlékirataiból megtudhatjuk, hamarosan sort akartak keríteni más, környékbeli múzeumokra, így többek között a szentesire is. [BANNER 1990. 176.] Az már nem e lelkes kutatócsoporton múlt, hogy céljaikat elérni nem tudták, a háború keresztülhúzta terveiket.

1944-ben, a front közeledtével az agg Csallány parancsot kapott múzeumának evakuálására, „nyugatra mentésre”. A gyűjtemény ládáiba, majd vasúti kocsikba került. A múzeumigazgató a legértékesebb, nemesfém tárgyakat egy kis kazettában a Nemzeti Múzeumba menekítette, míg a többi tárgyat Szekszárdon érték utól a „felszabadítók”. Sajnos, Csallány nem élte túl a hosszúra nyúlt budapesti ostromot, de gyűjteménye – ellentétben néhány szerencsétlenebb sorsú társával – viszonylag ép-ségben átvészelte a háborút.

Zalotay a II. világháború vége – és Csallány Gábor halála – után önálló régészeti munkába kezdett. 1945 májusától megbízott múzeumigazgatóként, majd ezt követően, 1948 és 1951 között, mint megyei múzeumigazgató tevékenykedett. Az élete delén járó kutató fő kutatási területe az őskor volt, de letette névjegyét a középkor kutatásában is. Nevéhez fűződik a világháborús zűrzavar utáni, nagy múzeumi rendcsinálás, a szentesi gyűjtemény Szekszárdra menekített értékeinek visszahozatala, rendbeszedése és kiállításá szervezése. [VÖRÖS 1995. 2.] Ebben az időszakban került sor a múzeum államosítására és Koszta József nevének felvételére is.

„Ősmagyar leletek”. Részlet a szentesi múzeum harmincas évekbeli kiállításából

Zalotay, Csallány Gábor nyomdokain járva, továbbra is fenntartotta azt a nem hivatalos „figyelőhálózatot”, melynek segítségével igen sok lelet-előkerülésről, nagyobb földmunkáról értesült. A múzeum adattárának biztonsága szerint gyakran járta a város határát efféle csellengő leletek után

kutatra. Egy 1950-es feljegyzésében említette, hogy a Szentes-környéki rendszeres terepmunkát a következő évben készülni elkezdni. E tervének megvalósulását Hódmezővásárhelyre való áthelyezése húzta keresztül.

A Zalotay távozásával megüresedő szentesi múzeumigazgatói székbe 1953-ban a pályakezdő régész, Szabó János Győző került. A nagy tehetségű és hatalmas munkabírási kutató Szentes határában vezette élete első önálló ásását, a borbásföldi honfoglalás kori temető két évadon át folyó feltárását. Szabó már ekkor bizonyosságot tett a tőle számtalan későbbi publikációjában megszokott pontosságról. Megfigyelései éles szemről, nagy szakmai hozzáértésről vallanak.

Ugyancsak Szabó nevéhez fűződik a Szentes, nagymágocsi úti homokbánya lelőhelyen, 1953-ban, egy Árpád-kori temető területén folytatott leletmentés [SZABÓ 1955/a]. Sajnálatos, hogy a Szabó János Győző munkásságát tárgyaló, ásatait és publikációit a teljesség igényével felsorolni szándékozó cikkből kimaradt ez utóbbi munkának még az említése is [BÓNA 1990].³

Szabó csak nagyon rövid időt töltött Szentesen. Már új állomáshelyéről, a szolnoki múzeumból tért vissza városunkba a borbásföldi ásátás befejezésére. A tudomány számára nagy kár, hogy szentesi ásatait nem dolgozta fel külön publikációkban. Így ezekről a szakmai közönség csak rövid, lexikonos tömörségű szócikkekből⁴ és Szabó későbbi cikkeinek egy-egy jegyzetéből szerezhetett tudomást.⁵

A szentesi múzeum új régésze Csalog József lett. Az ideérkezése előtt több vidéki városban (Szekszárd, Pécs, Keszthely, Jászberény) régészkedő kutató élete utolsó huszonnégy évét töltötte városunkban. Itteni működésének idején került újraleltározásra a múzeum teljes anyaga, beleértve pl. a néprajzi gyűjteményt is, melyhez Csalog szintén kiválóan értett [TROGMAYER 1979. 127.].

A magyarországi múzeumok gyűjteményeit, melyek nyilvántartására azelőtt sokféle módszert alkalmaztak, az '50-es években egy központi rendelet alapján új, az egész országban egységesített szisztémával újraleltárolták. A szentesi múzeumban Csalog József elődeinek gondatlansága miatt összekeveredett leletek helyes beletárolása, sajnos, nem mindig sikerült hibátlanul. Csallány hosszú ásató munkássága során igen sokszor fordult elő, hogy

a régész vissza-visszatért egy lelőhelyre, esetleg egymással szomszédos, de más személy tulajdonában lévő földekre. Az ilyen módon előkerült leletek gyakran eltérő lelőhelymegnevezést kaptak. Talán az országos leltározási kampány szorító tempója, vagy a szentesi múzeumban lévő feljegyzések, ásatási dokumentációk rendezetlensége miatt fordulhatott elő, hogy az új leltárkönyvben jó néhány leletegyüttes összefüggése megszakadt.

Sajnos, nem kivétel e jelenség hatása alól a honfoglalás- és a középkor sem. Több temető eltérő időben előkerült részletének anyaga szakadt el egymástól, „kelt önálló életre”. Az így „keletkezett” mesterséges, csonka lelőhelyek mára beépültek a magyar és a nemzetközi szakirodalomba, szívesen tartják magukat még a legutóbbi időkben megjelent monográfiák lapjain is.

Csalog József fő kutatási területe az őskor volt, de jó értelemben vett „vidéki muzeológusként” szívesen foglalkozott más korok emlékeinek kutatásával, így a honfoglalás- és a középkorral is. A szentesi múzeum Régészeti Adattára Csalog számos kiszállási jelentését, jegyzőkönyvét őrzi. Terepbejárásai során a város határának rengeteg, már korábban ismertté vált lelőhelyét kereste fel és újakat is felfedezett. Ásatásai közül mindössze két alkalommal kerültek elő középkori leletek. Ez egyik a fentebb már említett, nagymágocsi úti homokbánya területén lévő, Árpád-kori temető; melynek Csalog újabb kis részletét tárta fel [CSALOG – KÁTAI 1957; CSALOG 1958]. A város nyugati határában álló Szent Ilona dombon tévesz épületek emelése közben az újkőkori Körös-csoport településének maradványait bolygatták meg. A több alkalommal leletmentést végző Csalognak néhány, a neolit településrétegbe beásott, több ezer évvel „fiatalabb”, Árpád-kori sírt is sikerült megmentenie. [CSALOG 1963. 3. 1. jegyzet.]

Csalog utódaiként előbb egy rövid időre Visy Zsolt, majd Hegedűs Katalin személyében újra őskoros régész került a szentesi Koszta József Múzeum élére. Hegedűs Katalin legnagyobb Árpád-kori temetőfeltárását a Szentessel szomszédos Derekegyház, Ibolyásdombon végezte. A város határában mindössze egy alkalommal vezetett középkori leleteket is felszínre hozó ásatást. Ez a szentes-kunszentmártoni út építkezésekor elpusztításra ítélt Besenyő-halom leletmentése volt, 1975-ben. Itt Horváth Ferenc szegedi régész közreműködésével egy kis méretű, Árpád-kori templom alapjának rész-

leteit és a körülötte lévő temető néhány sírját sikerült megmentenie. Sajnos Hegedűs a leleteknek csak az őskori részét közölte le kellő részletességgel [HEGEDŰS 1978], a középkorba sorolható leletekről csak egy előadásában számolt be [HEGEDŰS 1977].

A Hegedűs Katalin távozását követő „interregnumot” követően Vörös Gabriella lett a Koszta József Múzeum régész-igazgatója. Szentesre kerülése után rögtön a múzeum gyűjteményeinek rendbetételéhez fogott. Töredékre csökkentette a régészeti gyűjtemény leltározatlan részét, rendezte az adattárakat. Két év alatt leltárba vette a múzeumban addig részben rendezetlenül álló, 80 év alatt felgyülemlett feljegyzéseket, ásatási dokumentációkat, archív fényképfelvételeket és térképeket.

Ugyancsak Vörös Gabriella nevéhez fűződik a múzeum leltározási rendszerének megváltoztatása. E reform előtt ugyanis minden nagy régészeti kornak külön leltárkönyve, ennek megfelelően külön leltári számfolyama volt. Azon a tényen kívül, hogy a leletek „őskor”, „szarmata”, „avar-germán” és „magyar” korra való felosztása tudományos szempontból legalábbis nem volt szerencsés (pl. több korszak leleteit eredményező ásatások esetében!), zavaró is volt. Adott esetben pl. négy, különböző korból származó, más-más leltárkönyvben szereplő vaskés is viselhette ugyanazt a leltári számot! E lehetetlen helyzet szűnt meg az új, immár általános, „régészeti” leltárkönyv bevezetésével.

Az adattár rendbetétele és katalogizálása, valamint a leltározási rend megújítása nagy előrelépést jelentett ez a múzeum gyűjteményeinek kutathatósága terén. A város határában Vörös Gabriella csak kisebb középkori feltárásokat folytatott. A Szentilona-dombon [VÖRÖS 1984] és az ún. Fertőszigeten Árpád-kori telepek néhány objektumát, míg a berekhatí Temem-halmon hasonló korú temető néhány sírját bontotta ki [VÖRÖS 1988].

Terepbejárások a határban

A terepbejárás a régészeti terepmunka egyik fajtája. Alapja az a megfigyelés, mely szerint a különböző régészeti korokban elpusztult településeknek a föld felszínén rend szerint még ma is nyomát lehet találni. A mezőgazdasági művelés (mélyszántás, felszínegyengetés, földforgatás, stb) és a különféle építkezések során a réges rég felhagyott telepek betemetődött le-

letei, leggyakrabban cseréptöredékek, csontok, kövek, paticsdarabok könnyedén a felszínre kerülhetnek. Ha tehát a szakember módszeresen, tábláról táblára, dűlőről dűlőre bejár egy területet, viszonylag pontos képet kaphat a határ betelepültségéről a különböző régészeti korokban. A terepbejárással szereshető információk jóval bizonytalanabbak egy ásatással megszerezhető adatnál, de költsége és a kutatáshoz szükséges idő csak töredéke az ásatásénak. Éppen ezért a mai, modern régészet nem nélkülözheti azt.

Az Alföldön mind a régészeti topográfiai munkának, mind az ennek eredményeit felhasználó településtörténeti kutatásoknak komoly hagyományai vannak. A szentesi, közel száz éves Csongrád Vármegyei Múzeum és a szegedi tudományegyetem kitűnő munkatársai végeztek rendszeres terepbejáró munkát.

A Banner János alapította szegedi Alföldi Tudományos Intézet már évüzedekkel az egész ország bejárását és feltérképezését maga elé tűző Magyarország Régészeti Topográfiája program megindulása előtt folytatott terepbejárásokat a megye területén. Munkájuk korszerű módszerekkel való folytatását jelentette annak a kezdeményezésnek, melyet a múlt században, hazai régészetünk egyik megteremtője, Rómer Flóris tett. Sajnos a Rómer által szorgalmazott régészeti „leletabrosz” máig nem készült el. Bannerék kezdeményezése azonban, melynek az Intézet II. világháború utáni, erőszakos felszámolása vetett véget, befejezésének meghíúsulása ellenére nem volt hiábavaló.

Kevésbé ismert, hogy Szentes vidéke, de egész Csongrád megye régészeti leletkataszterének elkészítésére a hajdani Banner-tanítvány, Zalotay Elemér is kísérletet tett. Valószínűleg egy Bálint Alajos Csanád megyei összefoglalójához hasonló kataszter összeállítása szerepelt tervei között [ld. BÁLINT 1941]. Sajnos, e művel nem készült el. A KJM Régészeti Adattára őriz több száz, e kataszterhez készített, egy-egy régészeti lelőhely rövid leírását tartalmazó céduláját [KJM RégAd 295–285.]. Ezekből a feljegyzésekből számtalan, igen értékes adatot gyűjthetünk Szentes középkorának kutatásával kapcsolatban is. Zalotay Csallány kor- és munkatársaként, részben személyes emlékei alapján készítette feljegyzéseit. Ezek gyakran egy-egy, azóta elveszett ásatási dokumentáció kivonatát őrizték meg. Jó néhány ásatásról,

leletbejelentésről, ajándékozásról csak Zalotay szerencsésen fennmaradt, kataszteri szócikkeiből szerezhettünk tudomást.

A közel száz éves szentesi – volt vármegyei – múzeum munkatársai mindig a terület jó ismerői voltak, rendszeresen járták, járják a határt bejelentett, vagy újonnan felfedezendő lelőhelyek után kutarva. Elég, ha – a teljesség igénye nélkül – Csalog Józsefnek a szentesi halmokat összegyűjtő, azokat felmérő, a '60-as években végzett, módszeres terepjárására, Rózsa Gábor és Vörös Gabriella sok más mellett fertői, szentilonai, Kurca- és Kórógy-parti, valamint várhátú, igen hasznos munkáira utalunk. Ezek eredményeit a KJM Régészeti Adattárában találhatjuk meg, de akad olyan is, melynek információiból tudományos publikáció is született [pl. Várhát, ld. LŐRINCZY 1993].

Külön kell megemlékeznünk arról a maga korában úttörőnek számító, topográfiai munkáról, melyet Kovalovszki Júlia végzett területünkön. Kovalovszki egyetemi szakdolgozati témaként, László Gyula biztatására kezdett el a Körös Tiszába ömlése körüli területtel, Szentes tágabb környékével foglalkozni. Témavezető tanárának szavaival: „Itt kapta egyik hallgatónk – Kovalovszki Júlia – azt a feladatot, hogy dolgozza ki Szentes környékének Tiszán is átnyúló településtörténetét régészeti alapon. Ez sokrétű munkát kívánt. Először is az elérhető régi térképek alapján meg kellett rajzolni a terület régi vízrajzát, aztán a terepet végigjárva be kellett gyűjtenie a felszíni leleteket, pontosan bejegyezve lelőhelyüket a térképbe. E megfigyeléseket egyeztetve a már régebben múzeumba került leletekkel és okleveles emlékekkel, rajzolta meg végül Kovalovszki Júlia e terület betelepülését a régészeti korokban és a magyar középkorban. Méri István irányításával kiváló munkát végzett”. [LÁSZLÓ 1978. 4.; majd ua. LÁSZLÓ 1988. 41.]

Az '50-es évek első felében, a magyarországi topográfia hőskorában, mintegy évtizeddel az MRT program megindulása előtt több hasonló szakdolgozat is született az ELTÉ-n, pl. Kalicz Nándor tiszazugi és Valter Ilona Bodrog-közi terepbejárásaiból. Természetesen ezek a dolgozatok – így a szentesi is – egészen más célkitűzéssel indultak, mint a mai, egy-egy település határát szisztematikusan, a teljesség igényével bejárni szándékozó terepmunkák.

Kovalovszki Júliának munkája elkészítésekor a mainál jóval nehezebb körülményekkel kellett számolnia, megküzdenie. Mindenféle, őt segítő infrastruktúrát nélkülözve, kézzel pauszpapírra másolt, egyébként titkosított térképet használva (az ötvenes évek elején járunk!), egyetlen járműként a kerékpárt igénybe véve, egyedül kellett dolgoznia. (Térképét a MNM Régészeti Adattára őrzi. Lt. sz.: 36. Sz. I.) Egyetlen segítségül a szentesi születésű, akkoriban középiskolás éveit taposó Filep Antalra, a későbbi néprajzkutatóra [MNL II. 162.] számíthatott, akivel közösen rótták a határ dűlőútjait, egy-egy napon néha közel 100 kilométert kerekeztve.

Komoly problémát jelentett Kovalovszki számára magának a terepbejárás módszereinek a kidolgozatlansága. Ma senki sem vállalkozna egymaga az általa vizsgált, Kunszentmártontól a Tisza jobb parti Csanytelekig, Csongrádtól Eperjesig húzódó terület topográfájának elkészítésére. Kovalovszkinak, aki eredetileg a magyar középkor szentesi lelőhelyeinek felkutatására érkezett Szentesre, a terepen kellett szembesülnie a különböző korú lelőhelyek sokaságának jelentkezésével. Ezután döntött úgy, hogy szakdolgozatának témáját részben megváltoztatva, egy a teljes régészeti korra kiterjedő topográfiát ír. Munkamódszere az irodalmi, adattári, vagy gyűjteményi információk alapján addigra már ismertté vált lelőhelyek felkeresése volt. Természetesen ezen a hatalmas területen még így sem juthatott el minden helyre. Mint munkája bevezetőjében írja, igazán intenzíven a Tisza (illetve a Kurca), a Veker- és a Kórógy-ér által határolt területet kutatta.

Kovalovszki Júlia két hosszabb időszakban kutatott Szentesen. Először a másodéves kora utáni nyarat, majd negyedévesként egy őszt töltött itt. Ez alatt végezte a KJM Adattárának és Régészeti Gyűjteményének feldolgozását is.

Szakdolgozatának elkészítésével, amely később nyomtatásban is megjelent [KOVALOVSZKI 1957], komoly eredményeket ért el. Dolgozata rögzítette a régészeti kutatás '50-es évek eleji állását a város környékén és a szentesi múzeumban.

Nagyrészt a terepbejárási vizsgálati módszerek kidolgozatlanságának és a Kovalovszki Júlia által összegyűjtött leletek, dokumentációk nem megfelelő, gondatlan őrzésének tudható be, hogy a szerző munkájának egy része mára már kevésbé, vagy egyáltalán nem használható. Teljes egészében

elveszett például az a leletanyag (főleg cserepek, de más tárgyak is), amit Kovalovszki Júlia és lelkes munkatársa, Filep Antal terepbejárásai során összegyűjtöttek. Ezek az ötvenes években a szentesi KJM raktárában elhelyezett tárgyak sohasem kerültek beletárolásra, mára pedig nyomuk veszett.

Kovalovszki Júlia egyik legfontosabb célja volt – amint az a fenti László Gyula idézetből is kitűnik – a „névtelen” településnyomoknak az oklevelekből, régi térképekről és határnevekből ismert hajdani faluelnevezésekkel való egyeztetése. (A különböző határ- és dűlőnevek sokszor egy-egy azon a területen állt, elpusztult, középkori falu nevét őrzik!) A szerző által végzett azonosító munka véleményem szerint jelentős részben helyes volt. Nincs kétség afelől, hogy a Sáp-halom mellett lelt középkori településnyom azonos az oklevelekben feltűnő Sáp faluval. Ugyanez a helyzet a Kántor-halom körül hajdan volt Szentmihály falu esetében.⁶ Szentilona dombja oly egyértelműen lehatárolható, kis területű kiemelkedés, hogy a középkori Szentilona falu könnyedén azonosítható az ártéri kiemelkedésen lelt településjelenségekkel. A Mágocs-ér Kórógyba torkolása körül elhelyezkedő, hajdani Dónáttornya oppidum esetében sem lehet vitatkozni az azonosítás helyességén. Akadnak olyan azonosítási kísérletek is Kovalovszki Júlia dolgozatában, (pl. Böld, Dánegyháza, Karácsonytelek), melyek véleményem szerint talán kissé elhamarkodottak.

Régi kiállítások a múzeumban

A szentesi múzeum – amint az a fentebbi szakaszokból kitűnik – mindig nagy hangsúlyt helyezett a város közönségével való kapcsolattartásra, a múzeumi munka legszélesebb nyilvánosság elé tárására. Gyűjteménye élő volt, a legfrissebb szerzemények restaurálásuk után, akár gyűjteménybe kerülésüket néhány nappal köverve megjelentek az állandó régészeti kiállítás vitrinjeiben.

A Régészeti Társulat megalakulását követően, amint a múzeum elhelyezése körüli polémia valamelyest nyugvópontra jutott, Csallány megnyitotta a megye első állandó kiállítását. E tárlatról, amelyen régészeti, hadtörténeti, történeti, néprajzi, numizmatikai és természettudományi részlegből tevődött össze, már pontos, hivatalos vezető is megjelent a Társulat évkönyvében [CSALLÁNY 1899/a].

Csallány helyesen mérte fel, hogy értékmentő munkája során csak az egyszerű, tanyasi nép közömbösségének feltörésével, az ásatag tudomány iránti érdeklődésének és megbecsülésének felkeltésével érhet el jelentősebb változást. Soha nem felejtkezett el hát „jótevőiről”. Minden, a múzeumnak bármily kis értékű ajándékot adó személy nevét megjelentette az újságokban a múzeum aktuális gyarapodásáról szóló, rendszerint negyedévenként közölt jelentésében. De továbbment. A múzeum kiállításában egy-egy tárgy neve és származása mellé feltétlenül odakerült ajándékozójának neve is. Látogatta is múzeumát, ásatásait szinte mindenki, szakértő és laikus egyaránt. Ezért történhetett, hogy az országSZerte méltán híressé vált és messzi tájakra eljutó szentesi kubikusok még a Dunántúlról is hazahoztak földmunka során előkerült leleteket, az ajándékokért mindig hálás „Csalán bácsinak”.

Az évtizedek során a tárgyak szűk helyen összezsúfolt halmazából a múzeumigazgató gondos keze nyomán jól tervezett, viszonylag nagy területű, látványos állandó kiállítás vált. A dolgozatomban vizsgált kor leleteit – a többihez hasonló módon – kartonokra ragasztva, nagy méretű, üveges vitrinekben helyezték el.⁷

A „fordulat éve” után, immár az „új szellemnek” megfelelően került sor a szentesi állandó régészeti kiállítás újjáépítésére. Ekkoriban már komoly gondot okozott a gyűjtemény anyagának siralmas megtartása. A csak esetlegesen restaurált leletek szinte mindegyikénél felmerült a kérdés, hogyan lehet azokat a kartonokról épségben leszedni.

1952-ben járunk, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a az újonnan létrehozott kiállítás építője korabeli értékelés szerint „...szigorúan tudományos tárgyilagossággal törekedett arra, hogy az ízléses összeállítás mellett az egymás utáni korok társadalmi fejlődése, temetkezési szokása és esztétikai érzéke kifejezésre jusson. [MÉREY 1952. 26.]. „Az újszerű, áttekinthető, komoly inspirációkat adó” kiállítást László Gyula és Banner János szakmai vezetésével Varjú Domokos, a Múzeumi Központ technikai rendezője készítette el (uo. 27.). A kiállított anyagot László Gyula magyarázó ábrái és pompás, nagy méretű rajzai tették a nagyközönség számára érthetőbbé.

Befejezésül szeretnék néhány szóban beszámolni a szegedi József Attila Tudományegyetem Régészeti Tanszékének Szentés határában végzett te-repbejárásairól. 1993-ban Balogh Csilla, Gallina Zsolt, Liska András és e so-

rok írója közösen kapták azt a feladatot, hogy készítsék el Szentes város területének régészeti topográfiáját. 1995-ig a két éves munka credményeképp, több száz, már eddig fellelt régészeti lelőhelyet vettünk számba, szükség esetén pontosítva azok adatait és az előkerült leletanyag értékelését. A régi lelőhelyek egy részét a helyszínen be is tudtuk azonosítani. Terepbejárásaink során majd' 200 teljesen új lelőhelyet találtunk és írtunk le. Eddig Szentes területének mintegy egynegyedén végeztük el a terepjárást. Mivel a fenti négy hallgató befejezte egyetemi tanulmányait, az egy éve velünk együtt dolgozó, 1995-ben negyedéves régészhallgatók folytatják munkánkat.

Az elkövetkező évek kutatásaihoz Pósta Bála csaknem kilenc évtizeddel ezelőtt papírra vetett, a magyar Alföld régészeti feltárásának feladatait tárgyaló soraiból meríthetünk erőt. Az e vidéket kutató régészről szólva így ír:

„... feladata annál szebb, mert erről a sajátos művelődésről, a melynek egész Nyugoteurópára s illetve az egész nyugoteurópai műveltség kialakulására hatalmas befolyása volt, az első képet mégis ő fogja megfesteni. Nem baj, ha színei halványabbak lesznek; majd jönnek utána, a kik tovább kutatással megélik azokat, csak arra vigyázzon, hogy a csontvázat el ne rajzolja.” [PÓSTA 1906. 46.]

Irodalom

- BANNER 1990 Békés – Kolozsvár – Jászberény – Szeged (Banner János emlékiratai 1945-ig). S. a. r.: *Jankovich B. Dénes*. Gyula, 1990.
- BÁLINT 1941 *Bálint Alajos*. Csanád, Arad és Torontál k. e. c. vármegyék régészeti katasztere. Makó, 1941.
- BERECZ 1899 *Berecz Sándor*. A „Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat” megalakulása és eddigi működése. A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve I. (1899), 3–6.
- BERECZ 1899/a *Berecz Sándor*. Titkári jelentés. In.: A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve I. (1899), 7–9.
- BÓNA 1990 *Bóna István*. Szabó János Győző (1929–1986). *Agria XXV–XXVI 1989–1990* (1990) 5–15.
- CSALLÁNY 1897 *Csallány Gábor*. Felhívás „Régészeti társulat” alakítására. *Szentesi Lap*, 1897. április 4. 2.

- CSALLÁNY 1897/a *Csallány Gábor*: A Csongrád megyei történelmi és régészeti társulatról. *Archaeologiai Értesítő* XVII (1897), 452.
- CSALLÁNY 1899 *Csallány Gábor*: Régészeti Ásatások 1898–1899. In.: A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1. (1899) 10–21.
- CSALLÁNY 1899/a *Csallány Gábor*: Tárgymutató. In.: A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1. (1899), 25–85.
- CSALLÁNY 1935 *Csallány Gábor*: Salamon király törvénybe idéző ércbilloga. *Aranykalász*, 1935. december. 28–29.
- CSALOG – KÁTAI 1957 *Csalog József–Kátai József*: Szentés–Nagymágocs. In: Leletmentő ásatások az 1955. évben. *Archaeologiai Értesítő* 84., (1957) 90.
- CSALOG 1958 *Csalog József*: Nagymágocs, Fertő-Strase, Sandgrube. In: *Archaeologische Forschungen im Jahre 1956*. összeállította Sz. Burger Alice és Patay Pál, *Archaeologiai Értesítő* 85, (1958) 79–95.
- CSALOG 1963 *Csalog József*: Tűzfűró és fűró az őskorban. Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1963. 3–19.
- CSUKÁS 1865 *Csukás Benjámín*: A szentesi reform. gymnasium rövid élet-fejlődése, s jelen állása. In.: A szentesi reform. gymnasium értesítője az 1864/5 tanévről. Kecskemét, 1865. 3–5.
- ÉVKÖNYV 1904 N. N. [Balázsovits Norbert?]: Taneszközök és bútortzat gyarapodása. In.: A szentesi m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1903–904. tanévről. Szentés, 1904. 72–73.
- FARKAS 1888 *Farkas Sándor*: Magyar pogánykori lelet. *Archaeologiai Értesítő* VIII. (1888) 384.
- FARKAS 1892 *Farkas Sándor*: Szentés és Csongrádvidéki leletekről. *Archaeologiai Értesítő* XII. (1892) 244–245.
- FÉK *Fehér Géza – Éry Kinga – Krakovánszky Alán*: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és Árpád-kori sírleletei. *RégTan* II. (1962)
- HAMPEL 1876 *Hampel, Joseph*: Catalogue de L'exposition Préhistorique des Musées de Province et des Collections Particulières de la Hongrie. Arrangée a L'occasion de la VIIIème Session du Congrès International D'archéologie et D'Anthropologie Préhistoriques á Budapest. Bp., 1876.
- HEGEDŰS 1977 *Hegedűs Katalin*: Jelentés a szentes-besenyőhalmai ásatásról. In: Szentési tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. Szeged, 1977. (In.: Csongrád megyei könyvtári füzetek 8.), 5–11.
-

- HEGEDŰS 1978 *Hegedűs Katalin*: Der Tumulus mit dem Grubengrab von Szentes-Besenyőhalom. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77. I. 27–37.
- ILON 1993 *Ilon Gábor*: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. Segédkönyv a főiskolák történelem szakos hallgatói számára. Kézirat. Szombathely, 1993.
- KOREK 1976 *Korek József*: Gyűjtemények, múzeumok, múzeológia. ELTE egyetemi jegyzet, kézirat. Bp., 1976.
- KOVALOVSZKI 1957 *Kovalovszki Júlia*: Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez. Régészeti Füzetek, Ser. I. 5. (1957) 1–80. o.
- KUBINYI 1984 *Kubinyi András*: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). FolArch XXXV. (1984) 139–159. o.
- KUBINYI 1994 *Kubinyi András*: Idézőpecsét. In: Korai Magyar Történeti Lexikon, Bp., 1994, Főszerk.: Kristó Gyula. 277–278.
- LÁSZLÓ 1941 *László Gyula*: A népvándorlás kori temetők térképezéséről. Függelék Széll Márta dolgozatához. Folia Archaeologica III–IV. (1941) 265–267.
- LÁSZLÓ 1978 *László Gyula*: Felgyő. Egy honfoglalás kori falu ásatásáról. In: Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről. h.n. [Szeged], é.n. [1978], 3–10.
- LÁSZLÓ 1988 *László Gyula*: Árpád népe. Budapest, é. n. [1988]
- LŐRINCZY 1988 *Lőrinczy Gábor*: A csongrádi múzeumi törekvések első korszaka. Farkas Sándor régészeti tevékenysége és a városi múzeum. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1988. 7–21.
- LŐRINCZY 1993 *Lőrinczy Gábor*: Megjegyzések a korai csongrádi vár topográfiájáról. In: Az Alföld a 9. században. Szeged, 1993. 187–196.
- MÉREY 1952 *Mérey Kádlár Ervin*: Régészeti Kiállítás Szentesen. Múzeumi Híradó V. (1952) 26–27.
- MNL Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet, F–Ka, Budapest, 1979, Főszerk.: *Ortutay Gyula*.
- N. N. 1898 Értesítés. Szentesi Lap, 1898., június 17. 3.
- N. N. 1925 *Csallány Gábor*. Magyarország, 1925, szeptember 13. 29.
- PÓSTA 1906 *Pósta Béla*: A Nagy Magyar Alföld régészeti felkutatásának feladatai. In: A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Jegyzőkönyve, 1906. 36–46.

- RÓZSA 1988 *Rózsa Gábor*. Szentes. Koszta József Múzeum. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, 303. Bp., 1988.
- RÓZSA 1994 *Rózsa Gábor*. „Vadrózsa-per” Szentesen, a Szeged városi és a Csongrád Vármegyei Múzeum között. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994, 553–582.
- RÓZSA 1995 *Rózsa Gábor*. Ki volt Csallány Gábor? Tamásiban született, Szentesen kutattott. Délvilág, 1995/22., január 26.
- SZABÓ 1955/a *Szabó János Győző*: Szentes-Homokbánya. In: Leletmentő ásatások az 1953. évben. Összeállította: B. Thoms Edit – Sz. Burger Alice, Archaeologiai Értesítő 82. (1955) 102. o.
- SZABÓ 1955/b *Szabó János Győző*: Szentes-Borbásföld. Archaeologiai Értesítő 82. (1955) 102.
- SZÉLL 1941/a *Széll Mária*: XI. századi temetők Szentes környékén. Folia Archaeologica III–IV. (1941) 231–265.
- SZÉLL 1941/b *Széll Mária*: Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok XVII (1941) 169–173.
- SZÉLL 1942 *Széll Mária*: Elpusztult falvak, XI–XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában. Dolgozatok XVIII. (1942) 128–134.
- SZÉLL 1943 *Széll Mária*: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok XIX, (1943) 176–182.
- SZINNYEY 1899 *Szinnyey József*: Magyar írók élete és munkái, VI. kötet, Budapest, 1899.
- TROGMAYER 1979 *Trogmayer Ottó*: Csalog József (1908–1978) Archaeologiai Értesítő 106 (1979) 127.
- VÖRÖS 1984 *Vörös Gabriella*: Szentes-Ilonapart. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 37. (1984), 94.
- VÖRÖS 1988 *Vörös Gabriella*: Szentes-Berekhát, Tetemhalom. Régészeti Füzetek I. Ser I. No. 40. (1987) 85.
- VÖRÖS 1995 *Vörös Gabriella*: Megemlékezés Zalotay (Schupiter) Elemérről születésének századik évfordulóján. Archaeologiai Értesítő, sajtó alatt.
- ZALOTAY 1932 *Zalotay Elemér*: Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok VIII (1932) 49–102.
- ZOLNAY 1874 *Zolnay Károly*. Igazgatói évi zárjelentés. In.: A Szentes városi hat osztályú gymnasiumi tanfolyammal egybekötött fitanoda értesítője az 1873/4-ik tanévről. Szentes, 1874. 2–4.

- ZOLNAY 1877 *Zolnay Károly*. A könyvtár állása. In.: 1876/7-ik tanévi értesítő a Szentés városi VI. osztályú gymnasiumi tanfolyammal egybekötött polgári fitanodáról és a két osztályú polgári leánytanodáról megtoldva az ismétlő iskolákról szóló jelentéssel, Szentés, 1877, számozatlan oldalakkal.
- ZOLNAY 1883 *Zolnay Károly*: Szentés műveltségi állapota. In.: 1882–3. tanévi értesítő a Szentés városi VI. osztályú gymnasiumi tanfolyammal egybekötött polgári fitanodáról és a két osztályú polgári leánytanodáról megtoldva az ismétlő iskolákról szóló jelentéssel, Szentés, 1883. 3–24.

Jegyzetek

1. Néhány évüzeddel később, a szentesi Csongrád Vármegyei Múzeum megalakulása utáni időkben ugyan voltak viták a két szomszédvár, Szentés és Szeged múzeumának gyűjtőterülete körül), [RÓZSA 1994] de arra egyszer sem volt példa, hogy a „szegediek” Szentésig „merészkedtek volna”. Szentés egyébként hosszas vita után, 1878-ban vette át a csongrádi megyeszékhely feladatát Szegvártól és meg is tartotta 1950-ig.
2. Szentési Hírlap, 1934, augusztus 4. 1.
3. A nekrológ írója egyébként irodalomjegyzékében mellőzte Szabó összes, az Archaeológiai Értesítőben megjelent ásatási jelentésének felsorolását. Talán így került el figyelmét a nagymágocsi úti feltárás is.
4. Például FÉK 1002. tétel, vagy SZABÓ1955/b.
5. A borbásföldi temető feldolgozásával és közzétételével Révész László, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze foglalkozik.
6. A halmot és környékének területét a szentesi örökváltság után a város kántorának osztották ki, így annak a régiségben ismert Szentmihály-halom elnevezése kikopott, átadva helyét a Kántor-halomnak.
7. E tárlószekrények nemcsak az országban, de a Monarchiában is széltében elterjedt típusnak számítottak. Utolsó darabjainak egyike a szegedi Móra Ferenc Múzeum Móra-emlékszobájában áll, de tucatjával találni ilyet a bécsi Naturhistorisches Museum kiállítási termeiben is. (30. kép 2. 31–32. kép)